

Geraakt worden door het leven

‘Wij zijn ons brein.’ De meeste Nederlanders kennen deze oneliner, titel van de bestseller van neurowetenschapper Dick Swaab. En hoewel Swaab genoeg tegengas heeft gekregen, toch appelleert hij met zijn uitdrukking aan een gevoel dat wij mensen niet echt zelfstandige keuzes maken, maar dat er voor ons beslist wordt door talloze onzichtbare cellen en moleculen die op vernuftige wijze met elkaar communiceren. Wij denken wel dat wij vrij zijn, maar is dat geen illusie? Nee, dat is geen illusie, vindt de Nederlandse filosoof Gerard Visser. En met reden.

Zou het kunnen dat het project van de moderniteit ons begrip van het leven te veel heeft verschaald? Dat het niet in staat is om het volle leven recht te doen? Wordt het niet tijd om dat waar we rationeel aan voorbij kijken, weer serieus te nemen? Ziedaar in een notendop wat Gerard Visser (1950) bezighoudt, in zijn filosofische werk.

Bij het grote publiek is zijn naam iets minder bekend – filosofie is nu eenmaal een moeilijk vak – maar hij heeft de afgelopen decennia een sterke reputatie opgebouwd, als een van de meest oorspronkelijke Nederlandse filosofen. Drie decennia lang doceerde hij cultuurfilosofie aan de universiteit van Leiden, en in die periode publiceerde hij een reeks grondige studies, steeds rakend aan wie wij zijn vandaag.

Visser's allereerste boek is nu herdrukt, iets wat een filosoof zelden overkomt. Het betreft zijn proefschrift, uit 1987: *Nietzsche en Heidegger. Een confrontatie*. Die studie zette de sporen uit, waarlangs zijn denken zich zou voortbewegen, langs tal van maatschappelijk relevante thema's.

Afscheidscollege

Om grip te krijgen op het denken van Gerard Visser keren we terug bij de eenzijdig-rationele visie van Dick Swaab, over de mens die zou samenvallen met zijn of haar biologische brein. In zijn afscheidscollege uit 2015 ging Visser erop in. Rationeel lijkt Swaab sterk papieren te hebben, maar is daar alles mee gezegd?

Is het fenomeen van de menselijke vrijheid voldoende uitgediept als we het omschrijven als 'het vermogen keuzes te maken of je gedrag te veranderen op grond van redenen en argumenten'? Zo definieerde de bekende filosoof Herman Philipse onze vrijheid, maar de vraag is, of dit klopt met hoe wij vrijheid beleven.

Visser komt, in gesprek met deze visie, met een herkenbaar voorbeeld. De beeldhouwer Alberto Giacometti spendeert op veertienjarige leeftijd net voor Kerst op terugreis naar huis zijn laatste geld aan een boek over Rodin en moet vervolgens 35 kilometer naar huis lopen in een koude en donkere nacht.

Vrijheid heeft volgens Visser meerdere gedaanten, 'waaronder een die ik in dit verhaal in het bijzonder proef, die van het spontaan kunnen beamen van een voorvoelde levensbestemming'. Voorvoelde levensbestemming, dat is toch wat anders dan rationeel kiezen uit opties.

Een zak moleculen

Het afscheidscollege van Visser werd gepubliceerd: *Oorsprong en vrijheid* (2015). In het dagblad *Trouw* kreeg het vijf sterren. Hij toont zich in deze verhandeling trouw aan zijn adagium dat een filosoof zich moet bezighouden met de meest wezenlijke vragen van de eigen tijd. 'Een filosoof behoort zich op te houden aan het front.' Dat deed hij eerder in een debat met een natuurkundige toen hij hem vroeg of hij met 'zekerheid' kon zeggen dat hij 's nachts het bed

deelde met zijn vrouw Marjolein of met een zak moleculen’. De natuurkundige aarzelde, maar gaf toe dat hij uiteindelijk alleen het laatste met zekerheid kon zeggen.

Alleen wat we objectief kunnen meten, zo luidt de natuurkundige optiek, verdient het om als ‘waar’ aangenomen te worden - al het andere is subjectief. Tege-lijk, hier schuurt het. Want we mogen dan uit moleculen be-staan, maar wil dat zeggen dat we geen ziel hebben? Waarom kunnen we dan nog wel op onze ziel getrapt worden?

Het voorbeeld van de natuurkundige komt uit Vissers essay over de ziel – *Niets Cadeau* – dat hem in 2009 een nominatie opleverde voor de Socra-tes-wisselbeker, de prijs voor het beste wijsgerige boek van het jaar. Recensent Ger Groot noemde hem toen in zijn overzicht van genomi-neerde schrijvers ‘een van de meest originele en diepgravende denkers van Nederland’.

Actueel gericht
En dat zei Groot zeker ook met het oog op Gerard Vissers dissertatie, over de confrontatie tussen die twee giganten in de moderne filosofie, Friedrich Nietzsche en Martin Hei-degger. Dat zijn natuurlijk ook al-weer namen uit het verleden, maar bij Visser is filosofische reflectie altijd actueel gericht.

Heel kort geformuleerd, Visser onderzoekt in zijn proefschrift hoe het komt dat in het Westerse denken het ‘affectieve’, dus het gegeven dat wij mensen ‘ge-raakt’ kunnen worden, onderbe-licht is gebleven. We zijn het contact met dat ‘affectieve’ zelfs kwijtgeraakt, ten gunste van het rationele.

Wat maakt dat denken, het ratione-le, en ook het willen dominant zijn geworden? Is hier niet sprake van een tekort, een eenzijdigheid? En is juist deze eenzijdigheid niet de oorzaak dat we niet meer weten van de ziel, van levensbestemming? Je kunt vermoeden, op voorhand, dat dit ook wat te maken zal hebben met het op drift raken van onze wereld waarin, de hedendaagse politiek is er een voorbeeld van, spreadsheets en rekenmodellen het laatste woord hebben.
Visser situeert zijn denken graag in de traditie van de zogenoemde levensfilosofie en de fenomenolo-gie, ontstaan in de negentiende eeuw. Hij beschouwt de fenomeno-logie als de ‘meest oorspronkelijke wijsgerige beweging van onze tijd’. Waarom? ‘Alleen al vanwege de gestrengheid waarmee zij vooron-derstellingen en begrippen tegen het licht wenst te houden.’ Het is de grondervaring bij de denkers uit deze specifieke filosofische ‘school’, dat het overgeleverde denken het leven ‘geweld’ aan doet.

Anders gezegd, het denken, en ook de bijbehorende begrippen, zorgen als het ware voor een muur tussen ons ‘zelf’ en de werkelijkheid. We zitten opge-sloten. Hieruit losbreken wordt dan de opgave.

Woorden vinden voor het leven. En dat dient te gebeuren in de woorden die recht doen aan de zijnswijze van de fenomenen die beschreven wor-den.
Over zijn eigen ontdekking van Heidegger zegt Visser dat hij niet wist dat het bestond, ‘dat iemand in zulke abstracte taal zo dichtbij kan komen’. Hij spreekt van een sensatie ‘die ik nooit eerder bij een filosofisch werk had gehad en nadien ook niet meer in die mate heb gekend’. En in Nietzsche komt dan enerzijds het overgeleverde denken aan een soort van einde – in zijn wil tot macht – en tegelijk is hij denker die de wending naar het leven als geen ander maakt. Juist in de confrontatie met hem opent Heidegger nieuwe wegen.

Maakbaarheid
Een belangwekkend thema in het werk van Visser is de ‘maakbaar-heid’, die de Westerse cultuur be-heerst. Zijn eigen ‘agenda’ hierbij, zou je kunnen formuleren als het contact te herstellen met het geheim van het leven. Een belangrijk onder-scheid dat Visser in dit verband maakt, in het spoor van de levensfi-losofen, is het onderscheid tussen de ‘doelmatige wereldverhouding’ en de ‘existentiële zelfverhouding’. Het woord existentie hebben we aan de Deense filosoof Kierkegaard te dan-ken. Visser schrijft: ‘Dat het rationa-lisme niet in staat is het verlies te compenseren dat het proces van secularisering betekent, mag alleen al blijken uit de wonderlijke snel-heid waarmee het bijvoeglijk naam-woord ‘existentieel’ uit Heideggers *Sein und Zeit* ingeburgerd is geraakt, als woord voor gebeurtenissen of situaties die verband houden met authenticiteit en zingeving.’

Voor de genoemde wereldver-houding hebben we woorden genoeg, de wetenschap levert ze wel: objectief, rationeel, mecha-nisch, beheersend. Maar voor de zelfverhouding, voor wie ik ben voor mijzelf, veel minder. Daar moet als het ware nieuwe taal voor ontwikkeld worden. We kennen de ervaringen wel maar hebben er weinig woorden voor.

De vraag ‘wie ben ik eigenlijk?’, is een existentiële vraag. Eentje die iedereen herkent. Het is deze bezin-ning op het feit een enkeling te zijn, die de levensfilosofie voeling geeft met een fundamentele trek in het leven, namelijk dat van ‘bewogen-heid’. Visser doelt hiermee op, een-voudig geformuleerd, ‘dat wat ons existentieel beweegt’. Wij kunnen al dan niet onszelf zijn. We kunnen voor onszelf op de vlucht zijn, op-gaan in grote drukte, bezet met veel bezigheden, voor het oog alles op orde, maar innerlijk leeg.

De binnenkamers van coaches en psychiaters kennen de verha-len. De zoektocht naar zingeving is alom tegenwoordig en gidsen op de levensweg zijn onontbeer-lijk. Dat alles maakt duidelijk dat de taal van de wetenschap beperkt is, heel veel ook niet zegt. De wetenschap doet uit-spraken over de realiteit, over het geheel van vaststelbare fei-ten, maar heeft niet het alleen-recht op waarheid. Literatuur en

De vraag ‘wie ben ik eigenlijk?’, is een existentiële vraag. Eentje die iedereen herkent. Het is deze bezinning op het feit een enkeling te zijn, die de levensfilosofie voeling geeft met een fundamentele trek in het leven, namelijk dat van ‘bewogenheid’

kunst zijn talen, die iets toevoe-gen, aldus Visser: ‘Een literair werk kan in het medium van de gestemdheid een bevindelijk-heid, een wijze van in-de-wereld-zijn, openbaren’.

Trilogie
Vissers dissertatie heeft de bedding gelegd voor het latere werk. Onder-tussen kan van een oeuvre gespro-ken worden. Na zijn dissertatie concentreerde hij zich op het thema van de beleving, waar in de levensfi-losofie door denkers als Wilhelm Dilthey en Friedrich Nietzsche al grondig over is nagedacht, – en dat leidde tot zijn studie *De druk van de beleving –Filosofie en kunst in een domein van overgang en ondergang*, uit 1998. In 2008 volgde zijn eerste deel van een trilogie over gelatenheid, gewijd aan Meister Eckhart, een middeleeuwse mysticus die juist ook vandaag nog verrassend actueel blijkt te zijn. In gelatenheid – een belangrijk woord bij Meister Eckhart – gaat het om de dingen en de mensen tot hun recht te laten komen. Ze niet beheersend in je greep willen krijgen. In 2018 het tweede deel in zijn trilogie: *Gelatenheid in de kunst – Nijhoff, Braque, Kawabata*. Op dit moment is hij bezig met het derde deel, gelatenheid in de filosofie.

In deze trilogie wordt duidelijk, en ook dat is bijzonder in de Nederlandse filosofie, dat Visser religie niet afschrijft. Het uitslui-ten van religie noemt hij zelfs het ‘willen uitvaren met een boot zonder bodem’. Was religie vroe-ger te dogmatisch, nu is de we-tenschap dat.

Maar het geheim van het leven, het ‘open midden’, mag niet bezet wor-den. “De innigste positie komt hier nog altijd toe aan de religie, die het open midden niet met autoritaire en dogmatische stellingen bezet, maar met haar onaanzienlijkheid en stilte openhoudt, opdat het zich als de bron van liefde kan openbaren die het elk moment is.”

Werkdruk verminderen
Onlangs presenteerde minister Robert Dijkgraaf een plan om de werkdruk van studenten te ver-minderen. Daar wordt een be-hoorlijk budget voor vrijge-maakt. In diverse instellingen voor hoger onderwijs wordt onderzocht of de jaarplanning beter kan, meer ruimte ook tussen de verschillende onder-wijsblokken. De minister ver-wacht er veel van. De vraag is echter of het op deze manier in de goede richting wordt gezocht.

Het doet denken aan de dronken man die zijn autosleutels kwijt is en ze in het donker zoekt waar het licht is, onder een lantaarnpaal. GGD en RIVM melden dat twee derde van de jongeren zich eenzaam voelt. Dat heeft alles met toegenomen druk te maken, zeggen deskundigen, met (te) hoge eisen aan relaties en min-der stabiele thuissituaties. Allemaal issues van een existentieel gehalte.

Dijkgraaf is ook natuurkundige. Wie weet helpt de lectuur van Visser hem om oog te krijgen voor de ziel van studenten.



Herman Oevermans
.....
Mr. Herman Oevermans (1965) publiceert de eerder over het werk van Gerard Visser. Hij is redacteur van het tijdschrift *Wapen-veld*. Over geloof en cultuur en is werkzaam als directeur oplei-dingen theolo-gie e.a. aan de Christelijke Hogeschool Ede.



Filosofie
.....
Nietzsche en Heidegger. Een confrontatie
.....
Gerard Visser
.....
Boom
€ 39,90
.....